

ВІДГУК

офіційного опонента Уварової Олени Олександрівни, доцентки кафедри суспільних наук Одеського національного медичного університету на дисертацію Парадісопулоса Софроніуса Іліаса

на тему: «Соціо-демографічне становище грецького населення Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.)», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю: 032 «Історія та археологія»

1. Актуальність теми роботи.

Сфера суспільно-політичних взаємин держави та етнічних спільнот, а також етнічних груп між собою є важливою складовою української внутрішньої політики. Багатоетнічний Південь України репрезентує собою тло, на якому продуктивно можна досліджувати розвиток етнічних груп. Греки Одеси – нечисельна, але активна група, яка протягом двох століть інтегрувалась до місцевого суспільства, зберігаючи при цьому свою ідентичність та національну пам'ять.

Грунтовне вивчення соціально-політичного, економічного, культурного розвитку населення міст України є важливим напрямом історичної науки взагалі та історичного краєзнавства зокрема.

Тема дисертації є актуальною і для загального дослідження історії грецької групи Одеси. Традиційно фокус уваги знавців зосереджувався на першій половині 19 століття. Представлена дисертація розширює матеріали щодо подальшого розвитку грецького населення міста до початку 20 ст.

2. Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому і оформлення.

Структура та обсяг дисертації визначаються метою, завданнями та предметом дослідження і складається із вступу, 4 розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Показовим є перелік джерел, який складається з 720 найменувань, серед яких архівні матеріали, опубліковані джерела, преса, довідкові видання та ін.), література (монографії, статті, тези).

Загальний обсяг роботи складає 279 сторінок друкованого тексту: 11 сторінок – анотації, 3 сторінки – список опублікованих праць за темою дисертації, 185 сторінок основної частини, 53 сторінки – список використаних джерел та літератури, 23 сторінки – додатки.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й основні завдання, об'єкт і предмет дослідження, хронологічні та територіальні межі роботи, охарактеризовано методи дослідження, наукова новизна, практичне значення, апробація результатів.

Огляду джерел, літератури та методів дослідження присвячено *перший розділ* роботи. Аналіз проведено за проблемно-хронологічним принципом. Вражає джерельна база, яка складається з чотирьох груп з урахуванням походження та форми: статистичні матеріали; офіційні матеріали, законодавчі акти та адміністративні розпорядження, офіційні епістолярії; «его-документи» (мемуари, спогади); матеріали преси.

Матеріали статистичного характеру (російські, грецькі та місцеві переписи, церковні метрики, економічні та адміністративні огляди-звіти тощо) дозволили провести реконструкції на рівні мікросоціальної дійсності й демографічної поведінки грецького населення Одеси. Важливо, що були виявлені та введені до наукового обігу матеріали загального перепису 1879 р. населення Грецького Королівства (екзогенні дані). Також акцентними є використані офіційні епістолярії — рапорти грецьких консулів з Архіву Міністерства закордонних справ Греції, мемуари з приватних і державних грецьких архівів, періодична преса греків Одеси.

Необхідно відмітити використання великого масиву відомостей з метричних книг Одеської Свято-Троїцької (Грецької) церкви, що дозволило зробити історико-демографічний аналіз соціального стану греків за значний період 1799–1920 рр.

Аналітичний огляд використаної літератури, у тому числі англо- і грекомовної, дає підстави вважати рівень обізнаності автора зі станом вивченості проблеми дуже високим.

У *другому розділі* показаний розвиток грецької спільноти Одеси впродовж більш ніж 120 років та представлені основні етапи динаміки грецької присутності, реконструйовано змінність стану громади від часів формування до етапу продуктивного еволюціонування. Висвітлено особливості функціонування греків з урахуванням ендегенних та екзогенних факторів. Показано, що грецьке населення як частина міського суспільства відіграло значну роль у життєдіяльності міста і виступало важливим суб'єктом міжнародної ситуації: від комерційної активності у торгівлі зерном до Грецької революції та становлення незалежної держави. Демографічний потенціал греків Одеси досліджено у співставленні із загальними тенденціями відтворення народонаселення міста, що дало виявити типовість та особливості більш раннього, аніж у решти населення, переходу від традиційної до модерної моделі природного руху населення.

Третій розділ подає основні фактори та чинники етнодемографічного розвитку греків Одеси до початку ХХ ст. на підставі аналізу автором історичної динаміки народжуваності та смертності, що вважаються визначними показниками демографічних моделей відтворення населення та їхньої етнокультурної, стадіальної варіативності. Аналіз соціально-територіальної структури народжень у середовищі грецького населення Одеси показав, що тільки умовна половина греків є «одеситами» за народженням, а кожен другий — приїжджий першого покоління. «Географія виходу» греків свідчить, що абсолютна більшість — іноземно-піддані греки, що народилися поза Російською імперією.

Студіювання смертності серед грецької спільноти виявило, що її середній щорічний показник був дещо нижчим, аніж аналогічні по всій губернії та в Європі. На думку автора, це може свідчити про більш сприятливі умови життєдіяльності у міському середовищі Одесі. Незважаючи на це, більшість смертей були результатами захворювань. Коефіцієнти смертності вказують, що грецька спільнота Одеси постає як перехідна від традиційної до модерної.

У *четвертому розділі* охарактеризовано основні показники та індекси створення родин, укладення шлюбів, родинні структури та домогосподарства греків Одеси, представлена територіальна, соціальна та професійна структура грецької общини міста. Всі ці явища визначаються в комплексній сукупності, а також компаративних діахронній та синхронній перспективах. Вивчено сезонність укладання шлюбів, середній вік вступу до першого шлюбу, типові вікові діапазони між подружжям, вдівство та повторні шлюби.

На підставі Грецького перепису 1879 р. та Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. реконструйовано сімейні колективи греків Одеси, їх складові елементи, що дозволило охарактеризувати типологічні ознаки грецьких домогосподарств. Домогосподарства греків Одеси - це складні родинно-територіальні колективи, до яких крім родичів включалися соціально-земляцькі особи.

Автор вказує на достатньо ранній перехід греків до секуляризованого моногамного шлюбу, з істотною присутністю дислокальності та соціально-економічні виклики модерності щодо інститут шлюбу. Показана зайнятість грецького населення з вказівкою на її змінність у другій половині 19 ст. від торговельних операцій до інших галузей: фінансова, промислова, нерухомість, відзначено «пролетаризацію» групи (наймані та фахові робітники).

У *висновках* логічно наведено головні підсумки дослідження. Висновки відповідають поставленим завданням, підкреслюють наукову новизну та повною мірою відображають результати дослідження. Висновки дають зрозуміти, що грецька спільнота Одеси досліджуваного періоду відносилась до перехідного міграційного типу - прогресуючи у статево-віковій структурі (радикальні домінування представників молодшої та середньої когорт), група складалася із гендерно незбалансованої популяції — помітні високі чоловічі коефіцієнти серед осіб у репродуктивному віці. Наприкінці 19 ст. грецька громада мала вигляд суспільства комерційного характеру зі значним відсотком середніх верств та з сильною тенденцією пролетаризації.

Список використаних джерел і літератури свідчить про те, що під час роботи було віднайдено й розглянуто значний обсяг архівних, опублікованих джерел, проаналізовано сучасні результати наукових досліджень.

Додатки (В-У) у вигляді таблиць і діаграм наочно висвітлюють у зведеному вигляді такі показники: статево-вікові характеристики греків, розподіл за місцем народження, кількість народжень, смертність, шлюбність, зайнятість тощо.

Ознайомлення із текстом дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою, змістом, оформленням вона відповідає вимогам, що ставляться до даного виду робіт і є завершеною науковою працею. Кваліфікаційна наукова робота написана з правильним вживанням історичної термінології.

Стиль викладення матеріалів є науковий, між частинами дисертації наявний чіткий зв'язок і послідовність. Спосіб подання матеріалів дослідження, висновків забезпечують легкість та доступність їх сприйняття.

3. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано на кафедрі всесвітньої історії факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова МОН України в рамках кафедральної науково-дослідної теми: «Еволюція та революція у новий та новітній часи» (номер держреєстрації 0118U004431, 2018–2022 рр.).

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків.

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій забезпечено коректним використанням дисертантом архівних та опублікованих джерел, детальним аналізом наукової літератури з означеної теми.

Достовірність отриманих результатів забезпечується використанням різних методологічних підходів й методичних принципів, опрацюванням праць вітчизняних та іноземних авторів, залученням до наукового обігу архівних джерел, у тому числі, раніше невідомих.

Результати дослідження були апробовані на 7 наукових і науково-практичних конференціях міжнародного рівня.

5. Основні наукові результати, одержані автором, та їх новизна.

Основні результати дисертаційного дослідження викладено у 22 публікаціях, з них: 8 праць (2 у співавторстві), що відображають основний зміст дисертації (3 статті у фахових виданнях України, 2 статті в іноземних наукових виданнях, 1 стаття у науковому виданні України, 2 розділи у зарубіжній колективній монографії); 6 публікацій (усі одноосібні), що засвідчують апробацію матеріалів на наукових форумах; 8 публікацій (2 у співавторстві), в яких додатково відображено результати дисертації (зокрема 3 — у закордонних виданнях). Більшість друкованих робіт опубліковано одноосібно. Внесок дисертанта у процес підготовки друкованих праць можна вважати переважаючим. Основні результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри всесвітньої історії ОНУ імені І.І. Мечникова.

Автор дисертації Парадісопулос Софроніос Іліас у ході комплексного дослідження демографічного розвитку греків Одеси в кінці 18 – на початку 20 ст. отримав такі наукові результати: охарактеризовано формування, розвиток та демографічні зміни грецької групи Одеси в 1794–1920 рр.; на підставі вивчення шлюбності, народжуваності та смертності періоду кінця 18 – початку 20 ст. представлено механізм життєдіяльності греків Одеси;

здійснено огляд соціальних інститутів та повсякденної практики грецького населення Одеси.

Автор представив сучасний історіографічний огляд праць українських, грецьких та західноєвропейських дослідників грецької тематики; узагальнив розвиток грецької громади Одеси з урахуванням міжконфесійних та міжнаціональних відносин досліджуваного періоду. Уперше провів реконструкцію механізмів економічного та соціального відтворення та функціонування грецької спільноти міста протягом 19 ст. Дисертантом уведено до наукового обігу нові відомості з архівних джерел, у т.ч. зарубіжних (грецький перепис 1879 р.). Уточнено обставини демографічних змін громади в умовах конфесійного, соціального, економічного та суспільно-політичного життя регіону.

Це обумовлює сприйняття дисертації як подальшого вивчення сучасної демографічної думки; аналізу економічної та професійної діяльності представників грецького населення Одеси; висвітлення родинних та земляцьких зв'язків греків Одеси та греків метрополії.

Отримані автором результати заповнюють наявні прогалини в історіографії грецької громади Одеси, а саме - комплексно подано процес соціо-демографічного розвитку спільноти, і що важливо – у порівняльному контексті. Це обумовлює новизну представленої інформації.

6. Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у працях з етнонаціональної політики; при підготовці узагальнюючих праць, присвячених грецькій діаспорі; при написанні історії формування та змін етнічного складу населення України; застосовані при розробці та читанні загальних та спеціальних курсів з історії України, історії Греції, всесвітньої історії та історії міжнародних відносин. Окрім цього, відомості про одеських греків як представників різних станів тогочасного суспільства доповнюють соціальну історію міста, можуть бути використані в музейній практиці.

Автором розширено історичний контекст дослідження історії грецької Одеси. Результати роботи можуть бути впроваджені в навчальний процес закладів вищої освіти при викладанні спеціальних курсів, шкільного курсу «Одеса – моє рідне місто», міжнародних проєктів із дослідження історії Одеси, особливо з урахуванням статусу ЮНЕСКО, серед підстав для якого є мультикультуралізм.

7. Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності.

За результатами аналізу дисертаційної роботи та публікацій автора порушення академічної доброчесності не виявлено. Елементи фальсифікації чи фабрикації тексту в роботі відсутні.

8. Зауваження та рекомендації до дисертації.

Суттєвих недоліків до дисертації немає, проте, виникли деякі зауваження, зокрема:

До розділу 1. Звернення у п.1.2 Історіографія проблеми до дореволюційних робіт А.Скальковського, К.Смольянінова, В.Яковлева та радянського періоду Т.Теохаріді, Г.Арша тощо є логічним, але аналіз цієї інформації є відомим, у той час як обговорення стану дослідження проблеми в працях сучасних авторів, у т.ч. зарубіжних, потребує більшого висвітлення. П. 1.3 Методи дослідження видається завеликим за обсягом.

До розділу 2. На стор. 79 вказано, що «привілеї, що надавалися урядом грекам, запрошення іноземців до переселення у межі імперії» сприяло благополуччю греків Одеси. Хоча конкретизації цієї тези у тексті небагато. Подання ширшої інформації може допомогти зрозуміти обсяги цієї допомоги, яка не була постійною, і зробити висновок про умови переселення іммігрантів.

До розділу 3 зауважень немає.

До розділу 4. Так як діяльність заможних греків-негоціантів відома в історіографії, то у розділі можна було б навести приклади зайнятості греків у середньому та дрібному бізнесі, щоб ілюструвати сферу економічного зацікавлення. У цьому можуть допомогти адрес-календарі та інші міські довідкові видання.

Безсумнівно, висловлені зауваження та побажання жодним чином не применшують важливості дисертаційного дослідження

До автора виникло питання: чи можна порівняти демографічні показники стану міських одеських греків з сільськими, наприклад, з греко-болгарських колоній краю чи грецької колонії Малий Буялик, і які можуть бути результати?

9. Висновки щодо дисертаційної роботи.

Кваліфікаційна наукова праця Парадісопулоса Софроніоса Іліаса на тему: «Соціо-демографічне становище грецького населення Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.)», представлена до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю: 032 «Історія та археологія» є актуальною, завершеною науковою працею, що виконана на належному науково-теоретичному рівні з логічним та доступним викладеним матеріалом.

Високий дослідницький рівень наукової роботи, використання автором різного виду джерел, аналіз наукової літератури, дають підстави вважати, що тема розкрита повністю, поставлені завдання успішно виконані, висновки є обґрунтованими.

Цінність наукових результатів роботи полягає в тому, що в ній запропоновано рішення важливого наукового завдання – комплексне історичне дослідження еволюції (соціально-економічний та демографічний аспекти) грецької громади Одеси з часів її формування наприкінці 18 ст. та протягом розвитку до початку 20 ст.

Враховуючи вищезазначене, можна вважати, що дисертаційна робота на тему «Соціо-демографічне становище грецького населення Одеси (кінець XVIII – початок XX ст.)» відповідає вимогам «Положення про здобуття наукового ступеня доктора філософії в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова» (нова редакція), затвердженого наказом ректора від 29 червня 2022 р. та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р., № 44 із змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів № 341 від 21.03.2022 р., а її автор Парадісопулос Софроніос Іліас заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Офіційний опонент:

Доцентка кафедри суспільних наук

Одеського національного медичного університету,

кандидатка історичних наук, доцентка

Олена УВАРОВА

Підпис доцентки Олени Уварової засвідчую.

Вчений секретар

Одеського національного медичного університету,

професор

Петро АНТОНЕНКО

16 січня 2024р

